

[...]

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Μέρος πρώτο

των Μαθηματικών, ακόμη και για τις αρχές τους, τις οποίες μέχρι τώρα νομίζαμε αυτόδηλες: πρώτον, επειδή έχουμε δει κάποιες φορές αρκετούς να πλανώνται σε τέτοια ζητήματα και να δέχονται ως βεβαιότατα και αυτόδηλα πράγματα που κατά τη γνώμη μας είναι ψευδή. Δεύτερον, και σημαντικότερο, επειδή γνωρίζουμε εκ παραδόσεως ότι υπάρχει Θεός παντοδύναμος, ο οποίος μας δημιούργησε. Αγνωούμε όμως αν θέλησε να μας φτιάξει τέτοιας λογής ώστε να σφάλουμε πάντα, ακόμη και για ζητήματα που μας φαίνονται γνωστότατα: καθότι φαίνεται ότι υπάρχει δυνατότητα να μας έφτιαξε να σφάλουμε διαρκώς, κι όχι μόνο κάποιες φορές, όπως επιστημόναμε προηγουμένως ότι συμβαίνει. Επίσης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ύπαρξή μας δεν προέρχεται από τον Θεό, αλλά είτε από εμάς τους ίδιους είτε από σιδήποτε άλλο: αλλά όσο λιγότερο δυνατός είναι ο δημιουργός, τόσο θα είναι πιθανότερο να είμαστε ατελείς ώστε να σφάλουμε πάντα.⁶

6. Έχουμε το αντεξοπίσιο ώστε να μπορούμε να αναστέλλουμε τη συγκατάθεσή μας σε αμφίβολα ζητήματα, ούτως ώστε να αποφεύουμε την πλάνη.

6. Βλ. επίσης άρθρο 29 και Τέτατος στοχασμός. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Ντεκάρτ, αν υπάρχει ένας παντοδύναμος Θεός, έχει τη δύναμη να με παραπλανήσει: αν όμως εγώ είμαι έργο ενός όντος λιγότερο δυνατού, έχω λίγες πιθανότητες να είμαι τέλειος. Σύμφωνα ωστόσο με το επιχείρημα του Ντεκάρτ, ένας παντοδύναμος και τέλειος Θεός, αν έχει τη δυνατότητα να με παραπλανήσει, δεν μπορεί να το θέλει, διότι η βολήνη αυτή θα προϋπέθετε την ικανότητα, δηλαδή την ατέλεια.

ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Από όποιον όμως κι αν προερχόμαστε, όσο δυνατός και πλανηρός κι αν είναι, αισθανόμαστε εντούτοις μέσα μας μια ελευθερία που μας επιτρέπει να απεύγουμε από το να πιστεύουμε σε πράγματα που δεν είναι βέβαια και να τα έχουμε εξετάσει: ως εκ τούτου μπορούμε να προφυλαχθούμε ώστε να μην παραπλανηθούμε ποτέ.⁷

7. Δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε για το ότι δεν υπάρχουν ενόσω αμφιβάλλουμε, κι αυτό είναι το πρώτο που γνωρίζουμε όταν φιλοσοφούμε με τάξη.

Απορρίπτοντας όμως όλα εκείνα για τα οποία μπορούμε με κάποιο τρόπο να αμφιβάλλουμε και προσποιούμενοι ότι είναι εσφαλμένα, είναι εύκολο να υποθέσουμε ότι δεν υπάρχει Θεός, ουρανός και σώματα: κι ακόμη, ότι εμείς οι ίδιοι δεν έχουμε χέρια ούτε πόδια, ούτε και σώμα: δεν είναι όμως δυνατό λόγω αυτού να μην είμαστε τίποτε εμείς που τα σκεφτόμαστε. Πράγματι, είναι αντιφατικό να νομίζουμε πως εκείνο που σκέφτεται, ενόσω σκέφτεται, δεν υπάρχει. Ως εκ τούτου αυτή η επίγνωση, σκέπτομαι, άρα υπάρχω, είναι η πρώτη, και πλέον βέβαιη, που παρουσιάζεται σε όποιον στοχάζεται με τάξη.⁸

7. Η δύναμη αυτή να αναστέλλουμε την κρίση μας συνιστά απόδειξη της ελευθερίας μας: αποβλέπει δε στην εκ νέου διεύθυνση ενός ζητήματος και στην πληρέστερη εξέταση μιας πεποίθησης, ήτοι «στην ανακάλυψη της αλήθειας», βλ. Πρώτος στοχασμός (AT, VII, 24), και παρακάτω άρθρο 39.

8. Στους Κανόνες, παρουσιάζεται μια διαφορετική διατύπωση: «Έτσι ο καθένας μπορεί να συλλάβει ενορατικά ότι υπάρχει,

8. Με αυτό τον τρόπο αναγνωρίζουμε τη διάκριση ανάμεσα σε ψυχή και σώμα, ή ανάμεσα σε σκεπτόμενο και σωματικό πράγμα.

Αυτή είναι η καλύτερη οδός για να αναγνωρίσουμε τη φύση του πνεύματος και τη διάκρισή του από το σώμα. Διότι εξετάζοντας τι είμαστε εμείς που υποθέτουμε ότι όλα όσα διαφέρουν από εμάς είναι ψευδή, βλέπουμε πολύ καθαρά πως ούτε η έκταση ούτε το σχήμα ούτε η τοπική κίνηση ούτε κάτι παρόμοιο που μπορεί να αποδοθεί στο σώμα ανήκει στη δική μας φύση, αλλά μόνο η σκέψη· μόνο η γνώση της σκέψης μας προηγείται και είναι βεβαιότερη από τη γνώση κάθε σωματι-

ού σκέπτεται, ότι το τρίγωνο ορίζεται από τρεις ευθείες [...]». Το «σκέπτομαι» και το «πάρχω» παρατίθενται ασύνδετα μεταξύ παραδειγμάτων εποπτείας (intuitio), δηλαδή άμεσης σύλληψης. Η πρόταση Σκέπτομαι, υπόχω διατυπώνεται στον λόγο περί της μεθόδου (Μέρος IV), ενώ στον Δεύτερο στοχασμό παρουσιάζεται η διατύπωση, Είμαι, υπόχω.

Από ιστορική άποψη, το cogito ως θεμελιώδης αρχή της γνώσης εισάγει νέες συνθήκες βεβαιότητας, οι οποίες προκύπτουν μέσα από τη σχέση του σκεπτόμενου εγώ με τον εαυτό του, συνθήκες που απορρίπτουν την αυθεντία, τη νομιμοποίηση της γνώσης από μια άλλη αρχή πέραν του σκεπτόμενου εγώ. Το πέριφημο cogito επέσυρε έντονες αντιρρήσεις και μάλιστα καταδίκαστηκε ως εσφαλμένο. Όπως μεταξύ άλλων διατυπώθηκε: «Η πρώτη αρχή των επιστημών πρέπει να είναι καθολική και αναγκαστική και η αρχή αυτή, το cogito, είναι κάτι ενικό και αβέβαιο εντελώς» (Babin, 1679, στο R. Ariew, *Descartes and the Last Scholastics*, ό.π., σ. 192).

κού πράγματος. Αυτήν όμως ήδη αντιλαμβανόμαστε, ενώ ακόμη αμφιβάλλουμε για άλλα πράγματα.

9. Τι είναι σκέψη.

Με τη λέξη σκέψη εννοώ όλα όσα γίνονται μέσα μας για τα οποία έχουμε συνείδηση, καθόσον η συνείδησή τους είναι μέσα μας.⁹ Γι' αυτό όχι μόνο το να εννοώ, να θέλω, να φαντάζομαι, αλλά και το να αισθάνομαι είναι το ίδιο όπως το να σκέπτομαι. Διότι αν πω, εγώ βλέπω, ή περπατώ, άρα είμαι, κι αν συναγάγω από την όραση ή από τον περίπατο ό,τι επιτελεί το σώμα, το συμπέρασμα δεν θα είναι απολύτως βέβαιο· διότι, όπως συνήθως συμβαίνει στα όνειρα, μπορώ να νομίζω ότι βλέπω, ή ότι περπατώ, ακόμη κι αν τα μάτια μου είναι κλειστά και δεν κινούμαι από τη θέση μου, και μάλιστα, ακόμη κι αν δεν είχα σώμα.¹⁰ Αλλά αν το

9. Σύμφωνα με τη γαλλική απόδοση: «Με τη λέξη σκέψη εννοώ όλα όσα γίνονται μέσα μας, κατά τρόπο ώστε να έχουμε επίγνωση άμεσα (apereceivons immédiatement) από εμάς τους ίδιους».

Το ουσιαστικό conscientia και το επίθετο conscius αποδίδονται περιφραστικά στις γαλλικές μεταφράσεις. Η σημασία της λέξης conscientia στο κείμενο του Ντεκάρτ δεν αντιστοιχούσε στη λέξη conscience, η οποία είχε κυρίως ηθική σημασία στη γαλλική γλώσσα. Ο μεταφραστής χρησιμοποίησε το ρήμα apereceivons προκειμένου να αποδώσει τη γνωσιακή σημασία της λέξης αυτής στον Ντεκάρτ, ο οποίος εντάσσει τη συνείδηση στο πλαίσιο του cogito, ως ενέργεια του σκεπτόμενου εγώ.

10. Η σκέψη ορίζεται ως άμεση επίγνωση για ό,τι συμβαίνει μέσα μας: να νού, να θέλω, να φαντάζομαι, να αισθάνομαι. Το να σκέπτομαι ότι περπατώ είναι αληθές, εφόσον η πρόταση έχει τη

ενοήσω από την ίδια την αίσθηση ή τη συνείδηση¹¹ του ότι βλέπω ή ότι περπατώ, το συμπέρασμα θα είναι, εντελώς βέβαιο, διότι τότε αναφέρεται στο πνεύμα, που μόνο αυτό αισθάνεται ή σκέπτεται ότι βλέπει ή ότι περπατά.

10. Έννοιες απλές και προφανείς συσκοτίζονται μέσω ορισμών κατά τον τρόπο της Σχολής, και δεν θα πρέπει να αποκτώνται μέσω μελέτης, καθώς γεννιούνται μαζί με μας.

Δεν εξηγώ εδώ πολλούς άλλους όρους που έχω ήδη χρησιμοποιήσει ή θα χρησιμοποιήσω στο εξής, επειδή κατά τη γνώμη μου είναι επαρκώς γνωστά δι' εαυτών. Κι έχω συχνά επισημάνει ότι οι Φιλόσοφοι πλανώνται συχνά προσπαθώντας να εξηγήσουν με λογικούς ορισμούς όσα είναι απλούστατα και γνωστά δι' εαυτών· έτσι όμως τα αποδίδουν σκοτεινότερα. Κι όταν ισχυρίστηκα ότι αυτή η πρόταση, Εγώ σκέπτομαι, άρα είμαι, είναι πρώτη και βεβαιότερη όλων όσες θα παρουσιάζονταν σε όποιον καθοδηγεί με τάξη τις σκέψεις του, δεν αρνήθηκα ότι έπρεπε εκ των προτέρων να γνωρίζουμε τι είναι σκέψη, πρόταση, βεβαιότητα, κι

βεβαιότητα του υποκειμένου, το οποίο είναι βέβαιο ότι σκέπτεται. Μπορεί ωστόσο να πλανώμαι για το αντικείμενο της σκέψης, όχι όμως για το ίδιο το πνεύμα ή τη σκέψη μου, η οποία αληθής ή ψευδής υπάρχει.

11. Εδώ, η γαλλική μετάφραση αποδίδει τη συνείδηση (conscientia) ως connaissance.

επίσης το ότι είναι αδύνατο εκείνο που σκέπτεται να μην υπάρχει, κι άλλα παρόμοια.¹² Αλλά επειδή υπάρχουν απλούστερες έννοιες, που από μόνες τους δεν παρέχουν γνώση κανενός υπάρχοντος πράγματος,¹³ γι' αυτό δεν θεώρησα ότι έπρεπε να τις απαριθμήσω.

11. Πώς γνωρίζουμε το πνεύμα μας καλύτερα από το σώμα μας.

Επίσης, για να μάθουμε πως το πνεύμα μας όχι μόνο αναγνωρίζεται πριν και πιο βέβαια από το σώμα, αλλά και με μεγαλύτερη προφάνεια, πρέπει να σημειωθεί

12. Ο Ντεκάρτ γράφει τα εξής στις Δεύτερες απαντήσεις (VII, 111): «Όταν κάποιος λέει, Στοχάζομαι, άρα είμαι ή υπάρχω, δεν συνάγει την ύπαρξη της σκέψης του μέσω ενός συλλογισμού, αλλά από μια απλή ενόραση του πνεύματος την αναγνωρίζει ως ένα πράγμα γνωστό απ' εαυτού. Αυτό είναι σαφές από το ότι, αν τη συνήγε από ένα συλλογισμό, θα έπρεπε να γνωρίζει την πρώτη προκειμένη: Ότι σκέπτεται είναι ή υπάρχει. Αντιθέτως όμως, μαθαίνει αυτή την πρόταση από εκείνο που νιώθει μέσα του, ότι δεν μπορεί να σκέπτεται αν δεν υπάρχει. Καθότι είναι ιδιον του πνεύματός μας να σχηματίζει γενικές προτάσεις από τη γνώση επιμέρους προτάσεων».

Όμως στο παραπάνω εδάφιο των Αρχών ο Ντεκάρτ δεν επαληθεύει το ίδιο επιχείρημα. Όπως μάλιστα εξηγεί στη Συνομιλία με τον Μπουίμαν, η πρόταση αυτή υπονοεί ότι προηγείται υπόρρητα η προκειμένη «Όποιος σκέπτεται υπάρχει» ή προσοχή όμως επικεντρώνεται όχι στη γενική αυτή προκειμένη, αλλά στην εμπειρία που αισθάνομαι, ότι «Σκέπτομαι, άρα υπάρχω».

13. Σύμφωνα με τη γαλλική μετάφραση: «δεν μας παρέχουν τη γνώση της ύπαρξης κάποιου πράγματος».

πως είναι πασίγνωστο από τη φυσική φώτιση ότι στο τέλος ουδὼς υπάρχει τροποποιήσεις ή ποιότητες,¹⁴ κι ως εκ τούτου, ὅποτε αντιλαμβάνομαστε κάποιες, θα πρέπει αναγκαία να υπάρχει ἕνα πράγμα ή υπόσταση στην οποία ὡς ἀνήκουν ἐπίσης, ὅσο περισσότερες ανευρίσκουμε στο ἴδιο πράγμα ή υπόσταση, τόσο καθαρότερα το γνωρίζουμε. Πραγματικά, εἶναι φανερό ὅτι ανευρίσκουμε πολύ περισσότερα στο πνεῦμα μας παρά σε ἄλλο πράγμα, αφού ἀπολύτως τίποτε δεν μπορεί να μας παρουσιάσει να γνωρίσουμε κάτι ἄλλο εκτός από το πνεῦμα μας, χωρίς συγχρόνως να μας οδηγεί με μεγαλύτερη ἀκόμα βεβαιότητα σε ἐπίγνωση του ἴδιου του πνεύματός μας. Ἀν, παραδείγματος χάριν, αποφανθῶ ὅτι ἡ γη υπάρχει ἀπὸ το ὅτι την αγγίζω ή τη βλέπω, ἀπὸ το ἴδιο γεγονός θα πρέπει να αποφανθῶ ὅτι το πνεῦμα μου υπάρχει: διότι μπορεί πιθανόν να συμβεῖ εἴω να κρίνω ὅτι αγγίζω τη γη, ἐνῶ ἡ γη δεν υπάρχει· ἀλλὰ δεν είναι δυνατόν να ἐκφέρω αὐτή την κρίση και το πνεῦμα μου που κρίνει να μην είναι κάτι· το αὐτό ισχύει και για τις λοιπές κρίσεις. (Μπορούμε να συμπεράνουμε το ἴδιο και για ὅλα ὅσα ἐρχονται στη σκέψη μας· ὅτι εμεῖς που τα σκεφτόμαστε υπάρχουμε· ἀκόμη κι αν οὖς σκέψεις μπορεί να είναι ψευδείς ή να μην ἔχουν καμιά ὑπόληψη.)

14. Η φράση τροποποιήσεις ή ποιότητες (affectiones sive qualitates) στη γαλλική μετάφραση αποδίδεται ως qualités ni propriétés.

12. Γιατί δεν γίνεται γνωστό ἐξίσου σε ὅλους.

Ὅσοι ὁμως δεν φιλοσοφοῦσαν με τάξη εἶχαν διαφορετική γνώμη, ὅχι για κανέναν ἄλλο λόγο, παρὰ ἐπειδὴ δεν διέκριναν ποτέ το πνεῦμα ἀπὸ το σῶμα ἀρκετὰ προσεκτικά. Κι ἐνῶ νόμιζαν πως είναι πιο βέβαιο ὅτι υπήρχαν οἱ ἴδιοι παρὰ ὅτι υπήρχε κάτι ἄλλο, δεν παρατηροῦσαν ἀπὸ τους ἴδιους τους εαυτούς τους ὅτι μόνο το πνεῦμα τους θα ἔπρεπε να νοείται σὲ αὐτὸ το πλαίσιο. Ἀντιθέτως ὁμως, ἐννοοῦσαν μόνο τὰ σώματά τους, που ἐβλεπαν με τὰ μάτια τους κι ἀγγίζαν με τὰ χέρια τους, και στα οποία σφαλμένα ἀπέδιδαν τη δύναμη του αισθάνεσθαι· και τούτο τους ἐμπόδιζε να ἀντιληφθῶν τη φύση του πνεύματός τους.

13. Με ποιο νόημα ἡ γνώση των ἄλλων πραγμάτων ἐφαρτάται ἀπὸ τη γνώση του Θεοῦ.

Το πνεῦμα ὁμως που γνωρίζει τον εαυτό του, ἀλλὰ ἀμφιβάλλει ἀκόμη για ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, διερευνά προς κάθε κατεύθυνση, ὥστε να ἐπεκτείνει τη γνώση του περαιτέρω: πρώτον, ἀνακαλύπτει μέσα του τις ιδέες πολλών πραγμάτων, τις οποίες ὅσο ἐνατενίζει χωρίς ὅτε να βεβαιώνει ὅτε να ἀρνεῖται τίποτε που να μοιάζει ἐξωτερικά με αὐτές τις ιδέες δεν μπορεί να σφάλει. Ἐπίσης, ἐπινοεῖ ορισμένες κοινές ἐννοιες, ἀπὸ τις οποίες συνθέτει διάφορες ἀποδείξεις, που το πείθουν ὅτι είναι ἐντελῶς ἀληθεῖς ὅσο τις μελετᾷ συγκεντρωμένο. Παραδείγματος χάριν, ἔχει μέσα του τις ιδέες αἰθιμῶν και σχημάτων κι ἐπίσης κοινές ἐννοιες, ὅτι αν

σε ίσες ποσότητες προστεθούν άλλες ίσες ποσότητες εξάγονται ίσα αθροίσματα, κι άλλα παρόμοια, απ' όπου εύκολα αποδεικνύεται ότι οι τρεις γωνίες ενός τριγώνου ισούνται με δύο ορθές, κ.λπ. Ως εκ τούτου το πνεύμα μας πείθεται ότι αυτά κι άλλα παρόμοια είναι αληθή, όσο είναι συγκεντρωμένο στις προκείμενες από τις οποίες τα έχει συναγάγει. Δεν μπορεί όμως διαρκώς να είναι συγκεντρωμένο σε αυτές, αφού μάλιστα θυμνθεί πως δεν γνωρίζει ακόμη μήπως έχει δημιουργηθεί από μια φύση τέτοια ώστε να απατάται ακόμη και για όσα του φαίνονται προφανέστατα· βλέπει λοιπόν ότι δικαίως αμφιβάλλει γι' αυτά και δεν μπορεί να έχει βέβαιη γνώση προτού αναγνωρίσει τον δημιουργό της προέλευσής του.

14. Από το ότι η αναγκαία ύπαρξη περιέχεται στο ενόημά μας περί Θεού συνάγεται ορθά ότι υπάρχει Θεός.

Έπειτα, το πνεύμα μας εξετάζοντας ότι ανάμεσα σε διάφορες ιδέες που έχει υπέρχει μια για ένα ον ύψιστον, παντοδύναμο και τελειότατο, το πλέον εξαίρετον, αναγνωρίζει σε αυτή την ιδέα εντελώς αναγκαία και αιώνια ύπαρξη, όχι πιθανή κι ενδεχόμενη όπως στις ιδέες όλων των άλλων πραγμάτων που αντιλαμβάνεται ευδιάκριτα. Κι όπως ακριβώς, παραδείγματος χάριν, είναι εντελώς πεπεισμένο πως ένα τρίγωνο έχει τρεις γωνίες ίσες με δύο ορθές, επειδή αντιλαμβάνεται ότι οι τρεις γωνίες ίσες προς δύο ορθές αναγκαία περιέχονται στην ιδέα του τριγώνου, έτσι, μόνον επειδή

αντιλαμβάνεται ότι η αναγκαία κι αιώνια ύπαρξη περιέχεται στην ιδέα ενός υπέρτατα τέλειου όντος το πνεύμα μας πρέπει καθαρά να συναγάγει ότι υπέρχει ένα υπέρτατα τέλειο ον.¹⁵

15. Η αναγκαία ύπαρξη δεν περιέχεται στα εννόματα άλλων πραγμάτων, αλλά μόνον η ενδεχόμενη ύπαρξη.

Το πνεύμα μας θα πεισθεί περισσότερο, αν προσέξει ότι δεν ανακαλύπτει μέσα του την ιδέα κάποιου άλλου πράγματος στην οποία μπορεί να διαπιστώσει ότι περιέχει μια ύπαρξη που είναι αναγκαία. Από αυτό όμως θα κατανοήσει ότι η ιδέα αυτή ενός υπέρτατα τέλειου

15. Πρόκειται για το οντολογικό επίχειρημα για την ύπαρξη του Θεού· ο Θεός, ως ον το οποίο περιέχει όλες τις τελειότητες, δεν είναι δυνατό παρά να υπέρχει. Η αναγκαία ύπαρξη περιέχεται στην καθαρή και διακριτή ιδέα ενός υπέρτατα τέλειου όντος. Η ιδέα αυτή είναι προφανής όπως ένα θεώρημα της γεωμετρίας. Το επίχειρημα αυτό, το οποίο έχει θεωρηθεί ότι ιστορικά κατάγεται από τον Άνσελμο, παροσιάζει ιστορική συνέχεια στο σύστημα του Σπινόζα και του Λάμπντις.

Αν και στους Στοχασμούς προηγείται η α posteriori απόδειξη για την ύπαρξη του Θεού, στο Παράρτημα των Δεύτερων αντιρρήσεων (Πρόταση Ι) και σε αυτό το έργο προηγείται το οντολογικό επίχειρημα. Ως γνωστόν, η α posteriori απόδειξη έχει εκτεθεί σε πολλές αντιρρήσεις (βλ. Πέμπτες αντιρρήσεις, VII, 166). Η απόδειξη για την ύπαρξη του Θεού είναι κρίσιμη για τη θεμελίωση της καρτεσιανής φυσικής, ως εκ τούτου αμφισβητήσεις σχετικά με την έννοια της αναγκαιότητας, την οποία κατέχοιγν εκφράζει η έννοια Θεός στον Ντεκάρτ, θα έπληγταν τη φυσική του.

όντος δεν έχει επινοηθεί πλασματικά από αυτό και δεν αναπαριστάνει κάποια χίμαιρα, αλλά μια οληρή και αμετάβλητη φύση,¹⁶ η οποία δεν μπορεί να μην υπάρξει, αφού περιέχει εντός αυτής αναγκαία ύπαρξη.

16. Ότι οι προκαταλήψεις εμποδίζουν να γίνει γνωστή από όλους η αναγκαιότητα ύπαρξης του Θεού.

Εύκολα, λέγω, σε αυτό θα πεισθεί το πνεύμα μας, αν έχει πρώτα ελευθερωθεί πλήρως από προκαταλήψεις. Αλλά επειδή έχουμε συνηθίσει να διακρίνουμε την ουσία από την ύπαρξη σε όλα τα πράγματα, κι επίσης να πλάθουμε με τη φαντασία κατά βούληση διάφορες ιδέες πραγμάτων που δεν είναι ή δεν υπήρξαν ποτέ, εύκολα συμβαίνει, όταν δεν συγκεντρώνουμε πλήρως την προσοχή μας στην ενατένιση του υπέρτατα τέλει οντος, να αμφιβάλουμε αν αυτή η ιδέα είναι πιθανόν ανάμεσα σε όσες έχουμε κατά βούληση επινοήσει, ή σ' εκείνες των οποίων η ύπαρξη δεν ανήκει στην ουσία τους. [· · ·]

17. Όσο μεγαλύτερη είναι η αντικειμενική τελειότητα κάποιας ιδέας μας, τόσο σφείλουμε να πιστεύουμε ότι αιτία της ποτέπι επίσης να είναι τελειότερη.

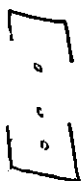
Εξετάζοντας ακόμη περισσότερο ιδέες που έχουμε μέσα μας, βλέπουμε ότι κάποιες από αυτές, εφόσον είναι απλώς τρόποι του σκέπτεσθαι, δεν διαφέρουν πολύ με-

16. Γαλλ. μτφρ.: «αλλ' αντιθέτως έχει εντυπωθεί από μια αληθή κι αμετάβλητη φύση».

ταξύ τους, αλλά διαφέρουν πολύ, εφόσον μια ιδέα αναπαριστάνει ένα πράγμα και μια άλλη αναπαριστάνει κάτι άλλο.¹⁷ κι όσο μεγαλύτερη αντικειμενική τελειότητα περιέχουν μέσα τους τόσο πιο τέλεια πρέπει να είναι η αιτία τους.¹⁸ Παραδείγματος χάριν, αν κάποιος έχει μέσα του την ιδέα ενός πολύ περίτεχνου μηχανήματος, θα είχαμε δίκιο να ζητήσουμε να μάθουμε πώς απέκτησε την ιδέα αυτή: αν δηλαδή είδε κάπου ένα τέτοιο μηχανήμα φτιαγμένο από κάποιον άλλο· ή αν διδάχτηκε επιμελώς την επιστήμη της μηχανικής· ή αν υπάρχει τόσο δύναμη στη νοημοσύνη του, ώστε έχει την ικανότητα να σκέπτεται βασισμένος στον εαυτό του, χωρίς ποτέ να το έχει δει αλλού. Όλη η περίτεχνη μορφή που περιέχεται στην ιδέα που έχει αυτός ο άν-

17. Ο Ντεκάρτ δεν δίδει έναν ακριβή ορισμό για την ιδέα, γίνεται σαφές όμως ότι οι ιδέες δεν αναφέρονται σε ουσίες ή είδη. Στη γενική σημασία της, η ιδέα περιλαμβάνει συνειδησιακές καταστάσεις, όπως αντιλήψεις, επιθυμίες, αισθήματα, βουλήσεις, αμφιβολίες, κ.λπ. Πρόκειται δηλαδή για τρόπους του σκέπτεσθαι. Οι τρόποι αυτοί του σκέπτεσθαι έχουν κάποιο αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται.

18. Το περιεχόμενο μιας ιδέας, εκείνο που τη διακρίνει από μια άλλη ιδέα, είναι ότι ο Ντεκάρτ αποκαλεί «αντικειμενική πραγματικότητα», που σήμερα θα αποκαλούσαμε υποκειμενική, καθώς αναφέρεται σε μια ιδέα που σχηματίζεται από το νου μας. Το «αντικειμενικό είναι» της ιδέας δεν αναφέρεται σε κάτι που υπάρχει εκτός του νου, αλλά αντιθέτως σε αυτό που υπάρχει εντός του νου ενός υποκειμένου. Ως αντικειμενική πραγματικότητα μιας ιδέας εννοεί «το είναι του πράγματος που αναπαριστάνεται από μια ιδέα, καθόσον υπάρχει μέσα στην ιδέα» (Δεύτερες απαντήσεις, ΑΤ, VII, 161).

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

επλήρσει ότι κάποιες φορές σφάλουμε, ενώ κανείς δεν θέλει να σφάλει. Αλλά το να θέλουμε να σφάλουμε είναι πολύ διαφορετικό από το να θέλουμε να συγκατατεθούμε σε εκείνα στα οποία συμβαίνει να βρεθεί πλάγη. Κι ενώ πράγματι κανείς δεν θέλει εμφανώς να σφάλει, δεν υπάρχει σχεδόν κανείς που να μην θέλει να δώσει τη συγκατάθεσή του σε πράγματα άγνωστα γι' αυτόν που όμως περιέχουν πλάνη. Πράγματι, η μεγάλη επιθυμία να αναζητήσουμε την αλήθεια συχνά συντελεί ώστε όσοι δεν γνωρίζουν τη σωστή μέθοδο αναζήτησής της να διατυπώνουν κρίσεις για πράγματα που δεν αντιλαμβάνονται (επαρκώς) και γι' αυτό να πλανώνται.

43. Δεν σφάλουμε ποτέ όταν δίνουμε τη συγκατάθεσή μας μόνο σε ό,τι αντιλαμβάνομαστε καθαρά και διακριτά.

Είναι όμως βέβαιο ότι αν δίνουμε τη συγκατάθεσή μας μόνο σε όσα αντιλαμβάνομαστε καθαρά και διακριτά δεν θα δεχτούμε ποτέ κάτι εσφαλμένο σαν να είναι αληθινό. Λέω ότι είναι βέβαιο, διότι, αφού ο Θεός δεν είναι πλανερός, η ικανότητά του να αντιλαμβάνομαστε την οποία μας έδωσε δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε ό,τι είναι ψευδές, ούτε και η ικανότητά να δίνουμε τη συγκατάθεσή μας, όταν εκτείνεται μόνο σε όσα γίνονται αντιληπτά με σαφήνεια. Ακόμη κι αν τούτο δεν θα μπορούσε να αποδειχθεί από κάποιο συλλογισμό, εντυπώνεται εκ φύσεως στις έμφρονες ψυχές όλων, ώστε όποτε αντιλαμβάνομαστε κάτι καθαρά αυθορμήτως να δίνουμε τη

ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

συγκατάθεσή μας και να μην μπορούμε να αμφιβάλουμε με κανένα τρόπο αν είναι αληθινό.⁴⁷

44. Όταν δίνουμε τη συγκατάθεσή μας σε κάτι που δεν είναι καθαρά αντιληπτό, πάντα κρίνουμε κακώς, ακόμη κι αν από τήρη φτάσουμε στην αλήθεια. Συμβαίνει να δίνουμε τη συγκατάθεσή μας σε κάτι μη αληθές, επειδή υποθέτουμε ότι το αντιληφθήκαμε καθαρά σε κάποια άλλη περίπτωση.

Είναι επίσης βέβαιο πως όταν δίνουμε τη συγκατάθεσή μας σε κάτι που δεν αντιλαμβάνομαστε καθαρά, είτε απατόμαστε είτε τυχαία μοναχά φτάνουμε στην αλήθεια κι έτσι δεν γνωρίζουμε αν απατόμαστε. Αλλά πολύ σπάνια συμβαίνει να δίνουμε τη συγκατάθεσή μας σε όσα παρατηρούμε εντός μας ότι δεν έχουμε αντιληφθεί:⁴⁸ και τούτο διότι η φυσική φώτισή μας υπαγορεύει να μην εκφέρουμε ποτέ κρίση για κάτι, εκτός κι αν το γνωρίζουμε. Εντούτοις, πολύ συχνά πλανόμαστε, επειδή νομίζουμε ότι κάποτε είχαμε αντιληφθεί πολλά στα οποία δίνουμε τη συγκατάθεσή μας εμπιστευόμενοι τη μνήμη μας, σαν να τα είχαμε εξετάσει πλήρως, ενώ στην πραγματικότητα ποτέ δεν τα είχαμε αντιληφθεί σαφώς.

47. Η ευθερία της θέλησης δεν είναι απόλυτη και ανεξάρτητη από τη σαφή και διακριτή αντίληψη.

48. Γαλλ. μτφρ.: «Ομολογώ πως συμβαίνει σπανίως να εκφέρουμε κρίση για κάτι ενώ επισημαίνουμε ότι δεν το γνωρίζουμε αρκετά διακριτά».

45. Τι είναι σαφής αντίληψη και τι είναι διακριτή αντίληψη.

Πολλοί άνθρωποι μάλιστα, ακόμη και σε όλη τη ζωή τους, δεν αντιλαμβάνονται ποτέ κάτι αρκετά σωστά, ώστε να εκφέρουν μια βέβαιη κρίση επ' αυτού. Καθότι μια αντίληψη στην οποία μπορεί να βασιστεί μια βέβαιη και αναμφίβολη κρίση απαιτείται όχι μόνο να είναι σαφής αλλά και διακριτή. Ονομάζω σαφή την αντίληψη εκείνη η οποία είναι παρούσα και πρόδηλη σε ένα προσεκτικό πνεύμα· όπως ακριβώς λέμε ότι φαίνονται καθαρά όσα έχοντας προ του οφθαλμού μας τον διεγείρουν αρκετά ζωηρά και φανερά. Καλώ διακριτή μια αντίληψη που, ενώ είναι σαφής, είναι επίσης τόσο ξεχωρισμένη από όλες τις άλλες κι ακριβής, ώστε περιέχει μέσα της μόνο ό,τι είναι σαφές.⁴⁹

46. Το παράδειγμα του πόνου δείχνει ότι μια αντίληψη μπορεί να είναι σαφής χωρίς να είναι διακριτή, αλλά δεν μπορεί να είναι διακριτή χωρίς να είναι σαφής.

Έτσι, όταν κάποιος αισθάνεται μεγάλο πόνο, υπάρχει σφέστατα μέσα του η αντίληψη του πόνου, αλλά δεν είναι πάντα διακριτή· διότι το κοινό πλήθος των ανθρώπων συγχέει αυτή την αντίληψη με τη σκοτεινή κρίση του για τη φύση του πόνου, επειδή θεωρεί ότι κάτι που

⁴⁹ Η διακριτή αντίληψη θα πρέπει να είναι «εξεχωρισμένη κι ακριβής» (*sejuncta et praecisa*)· σύμφωνα με τη γαλλική απόδοση, «précise et différente de toutes les autres».

μοιάζει με το αίσθημα του πόνου βρίσκεται στο πνευμένο μέρος.⁵⁰ Κι έτσι, μια αντίληψη που δεν είναι διακριτή μπορεί να είναι σαφής· αλλά καμιά αντίληψη δεν μπορεί να είναι διακριτή αν δεν είναι σαφής.

47. Για να διορθώσουμε τις προκαταλήψεις της παιδικής μας ηλικίας, πρέπει να εξετάσουμε τις απλές έννοιες και τι είναι σαφές σε καθεμιά.

Και πράγματι, στην παιδική μας ηλικία, το πνεύμα μας ήταν απορροφημένο στο σώμα κατά τρόπο ώστε,

⁵⁰ Σύμφωνα με τη Δογματική του Παρ-Ρουαριάλ (1862) των Α. Αρνώ και Π. Νικώ (*La logique ou l'art de penser*, Vain, Παρίσι 1993, σ. 70 κ.ε.), που ακολουθεί τον Ντεκάρτ, «Μια ιδέα μάς είναι σαφής (*claire*) όταν μας εντυπωσιάζει ζωηρά, παρότι μη διακριτή (*distincte*). Όπως η ιδέα του πόνου μάς προκαλεί τόσο ζωηρή εντύπωση και γι' αυτό μπορεί να ονομαστεί σαφής, ενώ είναι πολύ συγκεχυμένη (*confuse*) κατά το ότι μας αναπαριστάει τον πόνο σαν να είναι στο πληγωμένο χέρι, παρόλο που δεν υπάρχει παρά στο πνεύμα μας [...]. Η ιδέα που έχει κάθηννας από τον ίδιο ως σκεπτόμενο πράγμα είναι πολύ σαφής· καθώς επίσης και η ιδέα από όλα όσα εξαρτώνται από τη σκέψη μας, όπως το να κρόνουμε, να συλλογίζομαστε, να αμφιβάλλουμε, να θέλουμε, να επιθυμούμε, να αισθανόμαστε, να φανταζόμαστε. Έχουμε επίσης πολύ σαφείς ιδέες για την εκτεινόμενη υπόσταση και για ό,τι της ταιριάζει, όπως μορφή, κίνηση, ηρεμία [...]».

Ο Ντεκάρτ ξεχωρίζει τις σαφείς ιδέες από τις διακριτές, χρησιμοποιώντας μάλιστα σε αυτό το έργο τον όρο αντίληψη (*perceptio*), η οποία αποτελεί ενέργημα του πνεύματος. Οι σαφείς και διακριτές αντιλήψεις είναι βασικές προϋποθέσεις για τη διατύπωση βέβαιης κρίσης. Καθαρές και διακριτές απαιτείται να είναι οι ιδέες που θεμελιώνουν τη φυσική του, όπως η υπόσταση, τα κατηγορήματα, το σώμα, οι τρόποι του, κ.λπ.

ενώ αντιλαμβάνονταν καθαρά πολλά πράγματα, ποτέ δεν αντιλαμβάνονταν κάτι διακριτά· επειδή ωστόσο διατύπωνε κρίσεις για πολλά, αποκτήσαμε πολλές προκαταλήψεις, που οι περισσότεροι ποτέ δεν απέρριψαν.⁵¹ Για να μπορούσαμε όμως να ελευθερωθούμε από αυτές, θα απαριθμήσω εδώ συνοπτικά όλες τις απλές έννοιες από τις οποίες συνθέτονται οι σκέψεις μας· και θα διακρίνω σε καθεμιά τι είναι σαφές και τι είναι σκοτεινό, ή εκείνο που μπορεί να μας εξαιτατήσει.

48. Όλα όσα υποπίπτουν στην αντίληψή μας ας θεωρούνται είτε ως πράγματα είτε ως τροποποιήσεις πραγμάτων, ή ως αιώνιες αλήθειες. Επακολουθεί η απαρίθμηση των πρώτων.

Εξετάζουμε όλα τα αντικείμενα της αντίληψής μας είτε ως πράγματα είτε ως τροποποιήσεις πραγμάτων,⁵² ή ως αιώνιες αλήθειες, οι οποίες δεν έχουν καμιά ύπαρξη πέραν της σκέψης μας. Από εκείνα που εξετάζουμε σαν πράγματα, τα πλέον γενικά είναι υπόσταση, διάρκεια,

51. Η παιδική ηλικία στην οποία αναφέρεται ο Ντεκάρτ καθοδηγείται από τις ορέξεις, από τη γνώμη των άλλων, ειδικά των δασκάλων της σχολαστικής φιλοσοφίας. Για τη χειραφέτηση του λόγου χρειάζεται πρωταρχικά η άσκηση της μεθοδικής αμφιβολίας. Η απελευθέρωση ωστόσο από τις προεληγμένες δοξασίες και η ωρίμανση του λόγου συντελούνται μέσα από την ανάπτυξη των εννοιών που συνθέτουν τη σκέψη και συγκροτούν το νέο πρόγραμμα γνώσης. Βλ. επίσης παρακάτω, άρθρα 71 και 73.

52. Μια τροποποίηση (affectio) ενός πράγματος είναι μια από τις ποιότητες ή τους τρόπους του· βλ. άρθρο 56.

τάξη, αριθμός, κι όσα άλλα αυτού του είδους, τα οποία βρίσκονται σε όλες τις κατηγορίες πραγμάτων. Πλην όμως δεν αναγνωρίζω παρά μόνο δύο έσχατες κατηγορίες. Πρώτον, νοητικά ή σκεπτόμενα πράγματα, όσα δηλαδή ανήκουν στο πνεύμα ή τη σκεπτόμενη υπόσταση, και, δεύτερον, υλικά πράγματα, ή όσα ανήκουν στην εκτεινόμενη υπόσταση, δηλαδή στο σώμα.⁵³ Αντίληψη, θέλημα κι όλοι οι τρόποι με τους οποίους αντιλαμβάνομαστε και θέλουμε αναφέρονται στη σκεπτόμενη υπόσταση· ενώ στην εκτεινόμενη υπόσταση ανήκουν το μέγεθος, δηλαδή έκταση σε μήκος, πλάτος και βάθος, σχήμα, κίνηση, θέση, η διαιρετότητα των συνιστάμενων μερών, κι άλλες παρόμοιες ιδιότητες.⁵⁴ Αλλά επίσης

53. Ως υπόσταση μεταφράζω τη λέξη substantia, η οποία ωστόσο απέδιδε στα μεσαιωνικά κείμενα τη λέξη ουσία κατ' Αριστοτέλη, ένα από τα κεφαλαίωδη ζητήματα της μεταφυσικής του, που απασχολεί ακόμη τους μελετητές του έργου του. Ο όρος αυτός εξετάζεται από τον Ντεκάρτ, αφού προηγηθεί η παράδοση άλλων αρχών, όπως είδαμε, κι εντάσσεται στις απλές έννοιες. Η υπόσταση ή ουσία ενός πράγματος εξετάζεται σε σχέση με τη γνώση μας και με σκοπό να σχηματίσουμε καθαρά και διακριτά την έννοιά του. Στο πλαίσιο αυτό, διακρίνει τη σκεπτόμενη υπόσταση (substantia cogitans) και την εκτεινόμενη υπόσταση (substantia extensa)· ειδικά μάλιστα η τελευταία δεν θα μπορούσε να αποδοθεί ως «εκτεινόμενη ουσία». Η σκεπτόμενη υπόσταση θα μπορούσε να αποδοθεί ως νοούσα, επειδή το ρήμα cogito είναι ενεργητικής σημασίας, έχει ωστόσο καθιερωθεί να αποδίδεται ως σκεπτόμενη, καθώς μάλιστα με το ρήμα νοώ αποδίδουμε το ρήμα intelligo, το οποίο περιλαμβάνεται στα ενεργήματα του cogito.

54. Αφού προηγηθεί η διδασκαλία σχετικά με τις καθαρές και διακριτές έννοιες (άρθρα 45-46), ακολουθεί η εξέταση των

βιώνουμε εντός μας ορισμένα άλλα που δεν πρέπει να αναφέρονται μόνο στο πνεύμα ή μόνο στο σώμα. Αυτά προκύπτουν, όπως θα αποσαφηνίσω αργότερα στο κατάλληλο εδάφιο,⁵⁵ από τη στενή ένωση του πνεύματος με το σώμα μας. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει, πρώτον, ορέξεις όπως πείνα και δίψα· δεύτερον, συναινήσεις, ήτοι παθήματα της έμφρονος ψυχής,⁵⁶ που δεν οφείλονται μόνο στη σκέψη, όπως συναινήσεις οργής, ιλαρότητας, λύπης και αγάπης· τέλος δε, όλα τα αισθήματα, όπως πόνος, γαργαλισμός, φως, χρώματα, ήχοι,

απλών εννοιών, οι οποίες διακρίνονται σε κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις κοινές απλές έννοιες (βλ. *Κανόνες*, 12 §12)· η δεύτερη περιλαμβάνει υλικές απλές φύσεις· η τρίτη περιλαμβάνει νοητές απλές φύσεις ή έννοιες. Οι «αιώνιες αλήθειες» (*aeternae veritates*), οι οποίες υπάρχουν μόνο στο πνεύμα μας, αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία και εξετάζονται στο επόμενο άρθρο. Στους *Κανόνες* ο όρος που χρησιμοποιείται είναι απλές φύσεις (*naturae simplices*), οι οποίες αποτελούν κύριο αντικείμενο του έργου. Οι έννοιες αυτές αποτελούν προϊόν της ενόρασης (*intuitio*), δηλαδή της εποπτείας απλών αντικειμένων. Έτσι ένα αντικείμενο ανάγεται στα απλά στοιχεία του, βάσει των οποίων συγκροτείται στη συνέχεια. Στις *Αρχές*, αναπτύσσεται περαιτέρω η θεωρία αυτή, η οποία υποστηρίζει τη γεωμετρική-μηχανιστική φυσική του Ντεκάρτ.

55. Σε αυτή την κατηγορία εννοιών ο Ντεκάρτ επανέρχεται στο τέταρτο μέρος, άρθρα 189-191, και πρόκειται για *ζητήματα* τα οποία αναπτύσσονται στο τελευταίο έργο του, τα *Πάθη της ψυχής*.

56. *Animi pathemata*, στο πρωτότυπο. Αποδίδω τη λέξη *animus* ως έμφρων ψυχή, διότι ο όρος αυτός αναφέρεται στην ένωση του πνεύματος με το σώμα και παρουσιάζει διαφορετικούς τρόπους και συμπεριφορά συγκριτικά με το πνεύμα (*mens*), το οποίο κατανοείται διακριτά από το σώμα.

οσμές, γεύσεις, σκληρότητα, και άλλες ποιότητες που αφορούν την αφή.

49. Δεν είναι δυνατό να απαριθμήσουμε τις αιώνιες αλήθειες, ούτε είναι αναγκαίο.

Εξετάζουμε όλα αυτά ως πράγματα, ή ως ποιότητες ή τρόπους πραγμάτων. Αφού αναγνωρίσουμε ότι δεν μπορεί κάτι να γίνει από το τίποτε, τότε η πρόταση *Τίποτε δεν γίνεται από το τίποτε* εκτιμάται όχι σαν ένα πραγματικά υπάρχον πράγμα, ούτε σαν ένας τρόπος ενός πράγματος, αλλά σαν μια αιώνια αλήθεια που έχει την έδρα της στο πνεύμα μας. Αυτές οι αλήθειες καλούνται κοινές έννοιες ή αξιώματα. Αυτής της κατηγορίας είναι τα επόμενα παραδείγματα: *Είναι αδύνατο για το ίδιο πράγμα να είναι ή να μην είναι συνχρόνως*. *Ό,τι συμβαίνει δεν μπορεί να μην συμβαίνει*. *Όποιος σκέφτεται δεν μπορεί παρά να υπάρχει ενόσω σκέφτεται*· και πολλά άλλα. Δεν θα ήταν εύκολο να συντάξουμε έναν κατάλογο όλων αυτών. Πλην όμως δεν είναι δυνατό να μην κατορθώσουμε να τα μάθουμε όταν παρουσιαστεί ο καιρός να τα στοχαστούμε, εφόσον δεν μας τυφλώνουν οι προκαταλήψεις.

50. Αυτές οι αιώνιες αλήθειες γίνονται καθαρά αντιληπτές, όχι όμως όλες και από όλους λόγω προοικαλισμένων.

Πράγματι, στην περίπτωση των κοινών εννοιών, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μπορούν να γίνουν απληγντές

καθιρά και διακριτά· διότι, διαφορετικά, δεν θα μπορούσαν να καλούνται κυριολεκτικά κοινές έννοιες. Αλλά πραγματικά δεν ισχύουν όλες ως κοινές εξίσου για όλους, εφόσον δεν γίνονται εξίσου αντιληπτές από τον καθένα. Δεν θεωρώ ότι συμβαίνει επειδή σε ορισμένους η ικανότητα για γνώση είναι ευρύτερη σε σχέση με άλλους, αλλά επειδή αυτές οι κοινές έννοιες είναι αντίθετες στις προκαταλήψεις ορισμένων, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τις κατανοούν εύκολα. Οσόσο άλλοι που έχουν απελευθερωθεί από τις προκαταλήψεις αυτές αντιλαμβάνονται τις ίδιες έννοιες με μεγάλη ε-
νάργεια.

51. Τι είναι υπόσταση, ένας όρος που δεν χρησιμοποιείται με το ίδιο νόημα για τον Θεό και τα δημιουργήματά του.

Όσον αφορά εκείνα που θεωρούμε ως πράγματα ή τρόπους πραγμάτων, πρέπει να τα εξετάζουμε ξεχωριστά. Ως υπόσταση δεν μπορούμε να εννοούμε τίποτε άλλο εκτός από ένα πράγμα που υπάρχει έτσι ώστε να μην χρειάζεται τίποτε άλλο για να υπάρχει. Και πράγματι μόνο μία υπόσταση που δεν εξαρτάται από τίποτε άλλο μπορεί να νοηθεί: ο Θεός.⁵⁷ Στην περίπτωση όλων των

57. Ο Σπινόζα θα συμφωνήσει με το ενόημα αυτό της υπόστασης διά του οποίου συλλαμβάνεται εκείνο που είναι ανεξάρτητο, άπτον του εαυτού του, υποστηρίζοντας όμως, στο πρώτο μέρος της *Ηθικής* του, ότι δεν μπορεί παρά να νοηθεί μια και μοναδική υπόσταση, ο Θεός. Ο Ντεκάρτ ωστόσο χρησιμοποιεί τον όρο αυτό

άλλων υποστάσεων, αντιλαμβάνομαστε ότι μπορούν να υπάρχουν μόνο με τη συνδρομή του Θεού. Ως εκ τούτου ο όρος «υπόσταση» δεν αποδίδεται μονοσήμαντα, όπως είθισται να λέγεται και στις Σχολές, στον Θεό και στα άλλα πράγματα· δεν υπάρχει δηλαδή καμιά σημασία της λέξης αυτής που μπορεί να νοείται διακριτά, η οποία να είναι κοινή στον Θεό και τα δημιουργήματά του (γιαλλ. προσθήκη). Όσον αφορά τα δημιουργημένα πράγματα, κάποια έχουν τέτοια φύση ώστε δεν μπορούν να υπάρχουν χωρίς κάποια άλλα· τα ξεχωρίζουμε δε από εκείνα που χρειάζονται μόνο την κανονική συνδρομή του Θεού για να υπάρχουν και αποκαλούμε τα τελευταία υποστάσεις, ενώ τα πρώτα ποιότητες ή κατηγορήματα εκείνων των υποστάσεων).

52. Ο όρος υπόσταση χρησιμοποιείται με το ίδιο νόημα στο πνεύμα και στο σώμα. Πώς μπορούμε να γνωρίσουμε την υπόσταση.

Όμως, σωματική δημιουργημένη υπόσταση και πνεύμα, ή σκεπτόμενη υπόσταση, μπορούν να κατανοηθούν από αυτό το κείνο ενόημα, ότι είναι πράγματα που χρειάζονται μόνο τη συνδρομή του Θεού για να υπάρχουν. Όμως, δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε, εν πρώτοις, μια υπόσταση μόνον από το ότι είναι σκεπτόμενο πράγμα, αφού αυτό από μόνο του δεν μας επιτρέπει. Μπορούμε όμως εύκολα να αναγνωρίσουμε μια υπό-

και για άλλα πράγματα ή υποστάσεις, υπογραμμίζοντας όμως πως θα πρέπει να διακρίνονται από τη θείκη υπόσταση.

ρετή, κινούμενη, κλπ., κι επίσης ορισμένων αισθήσεων που μας επηρεάζουν, όπως τα αισθήματα πόνου, χρωμάτων, γεύσεων κ.ο.κ., αν και δεν γνωρίζουμε ακόμη την αιτία από την οποία επηρεαζόμαστε κατ' αυτό τον τρόπο. Όταν αντιπαραβάλλουμε όλη αυτή τη γνώση με τις συνεκχυμένες σκέψεις που είχαμε πριν, θα αποκτήσουμε τη συνήθεια να σχηματίζουμε καθαρές και διακριτές έννοιες όλων όσα μπορούμε να γνωρίσουμε. Αυτές οι λίγες διδακτικές οδηγίες μου φαίνεται ότι περιέχουν τις πιο σημαντικές αρχές της ανθρώπινης γνώσης.

76. Η θείκη αυθεντία θα πρέπει να προηγείται στην αντίληψή μας: πέραν τούτων όμως, ο φιλόσοφος πρέπει να δίνει τη συγκατάθεσή του μόνο σε ό,τι γνωρίζει.

Αλλά πάνω από όλα πρέπει να εντυπώσουμε στη μνήμη μας ως απαράβιαστο κανόνα πως ό,τι ο Θεός έχει αποκαλύψει σε μας πρέπει να γίνεται δεκτό ως πιο βέβαιο από οτιδήποτε άλλο. Και παρόλο που η φυσική φώτιση μπορεί, με τη μέγιστη καθαρότητα και προφάνεια, να φανεί πως εισηγείται κάτι διαφορετικό, θα πρέπει να εναποθέσουμε όλη την πίστη μας στη θείκη αυθεντία παρά στη δική μας κρίση. Αλλά σε ζητήματα για τα οποία δεν μας διδάσκει τίποτε η θείκη πίστη, είναι εντελώς ανόξιό για ένα φιλόσοφο να δεχτεί οτιδήποτε ως αληθινό αν δεν έχει ποτέ διερευνήσει την αλήθεια του· και δεν θα πρέπει ποτέ να εμπιστεύεται τις αισθήσεις, δηλαδή ανεξέλεγκτες κρίσεις της παιδικής ηλικίας του, αντί για την ώριμη δύναμη του λόγου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΤΩΝ ΥΛΙΚΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

1. Για ποιους λόγους αναγνωρίζεται με βεβαιότητα η
επαρξή των υλικών πραγμάτων.

Αν και καθέννας είναι εντελώς πεπεισμένος ότι υπάρχουν υλικά πράγματα, εντούτοις επειδή προηγουμένως υποβάλαμε το ζήτημα σε αμφιβολία¹ και το περιλάβαμε ανάμεσα στις προκαταλήψεις της νεότητάς μας, πρέπει να διερευνήσουμε τους λόγους για τους οποίους αναγνωρίζεται με βεβαιότητα η ύπαρξή τους. Φυσικά, ό,τι αισθανόμαστε αναμφίβολα προέρχεται από κάτι διαφορετικό από το πνεύμα μας, διότι δεν εξαρτάται από μας να προκαλέσουμε ένα αίσθημα κι όχι κάποιο άλλο. Το ίδιο καταφανώς εξαρτάται από το πράγμα που επενεργεί στις αισθήσεις μας. Μπορεί βεβαίως κάποιος να θέσει το ερώτημα αν αυτό το πράγμα είν' ο Θεός ή κάτι άλλο. Αλλά καθότι αισθανόμαστε ή, μάλλον, ως αποτέλεσμα του αισθητηριακού επηρεασμού έχουμε καθαρή και διακριτή αντίληψη κάποιου είδους ύλης, η οποία εκτείνεται σε μήκος, πλάτος και βάθος και τα μέρη της είναι προικισμένα με διάφορα σχήματα, υπόκεινται σε διάφορες

1. Βλ. παραπάνω, Μέρος Ι, άρθρο 4.

κινήσεις και συντελούν επίσης ώστε να έχουμε διάφορα αισθήματα, χρώματος, οσμής, πόνου κ.λπ. Κι αν ο Θεός παρυσιάσε άμεσα ο ίδιος στο πνεύμα μας την ιδέα μιας τέτοιας εκτεινόμενης ύλης, ή ακόμη αν την προκάλεσε να παρυσιάζεται από κάτι που στερούνταν έκτασης, σχήματος και κίνησης, κανένας λόγος δεν μπορεί να βρεθεί που θα μας εμπόδιζε να τον θεωρούμε απατεώνα. Έννοούμε καθαρά το πράγμα αυτό σαν κάτι εντελώς διαφορετικό από τον Θεό κι από εμάς, ήτοι το πνεύμα μας¹ και μας φαίνεται πως βλέπουμε καθαρά ότι η ιδέα του έρχεται από εξωτερικά πράγματα.² Και έχουμε ήδη επιστήσει ιδέα αυτή είναι παρόμοια.³ Και έχουμε ήδη επιστήσει την προσοχή ότι είναι εντελώς αντίθετο προς τη θεική φύση να εξαπατά.⁴ Το συμπέρασμα το οποίο πάντως συνάγεται είναι πως υπάρχει κάτι το οποίο εκτείνεται σε μήκος, πλάτος, βάθος και διαθέτει όλες τις ιδιότητες τις οποίες αντιλαμβανόμαστε καθαρά ότι αρμόζουν σε ένα εκτεινόμενο πράγμα. Και αυτό το εκτεινόμενο πράγμα αποκλούμε σώμα ή ύλη.⁵

2. Σύμφωνα με τη γαλλική μετάφραση: «Μας φαίνεται πως η ιδέα που έχουμε σχηματίζεται μέσα μας με αφορμή (à l'occasion) εξωτερικά πράγματα, προς τα οποία είναι εντελώς παρόμοια». Η έκφραση à l'occasion des corps, η οποία έχει προστεθεί στη γαλλική μετάφραση, έχει αποτελέσει αντικείμενο ερμηνευτικών σχολίων για τη γνωσιοθεωρία του Ντεκάρτ. Σύμφωνα με τον Γκάρμπερ (ό.π., σ. 73 κ.ε.), το σώμα δεν αποτελεί πραγματική αιτία για το σχηματισμό ιδεών, αλλά περίσπωση ή αφορμή για την ιδέα που σχηματίζει ο νους.

3. Βλ. Μέρος Ι, άρθρο 29 και 36.

4. Το πρώτο σημείο της απόδειξης για την ύπαρξη των υλ-

2. Για ποιους ακόμη λόγους αναγνωρίζεται ότι το ανθρώπινο σώμα είναι στενά συνδεδεμένο με το νου.

Κατά τον ίδιο λόγο, είναι δυνατό να συμπεράνουμε επίσης ότι ένα ορισμένο σώμα είναι πιο στενά συνδεδεμένο με το πνεύμα μας παρά με άλλο σώμα,⁵ επειδή παρατηρούμε ενσργώς ότι πόνοι και άλλα αισθήματα συμβαίνει να τα δοκιμάζουμε εντελώς απρόσμενα. Το πνεύμα μας έχει συνείδηση ότι αυτά τα αισθήματα δεν προέρχονται από αυτό το ίδιο μόνον, ούτε ότι είναι δυνατό να ανήκουν στο ίδιο, διότι είναι σκεπτόμενο πράγμα⁶ αλλά προέρχονται από αυτό, μόνον επειδή συνδέεται με κάτι άλλο εκτός από τον εαυτό του, το οποίο εκτείνεται και κινείται και καλείται ανθρώπινο σώμα. Αλλά δεν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος για να εξηγήσω ακριβέστερα τη φύση του.⁶

κάν πράγματων βασίζεται στην ασαφή και διακριτή αντίληψη κάποιου είδους ύλης. Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στον Θεό, παρουσιάζοντας δύο υποθέσεις. Το τρίτο, και ισχυρότερο, αναφέρεται στη βεβαιότητα που προέρχεται από τις λειτουργίες του «βλέπουμε» ένα από τα σημεία που απασχόλησαν τη Συνομιλία με τον Μπούριαν.

5. Υπονοείται η σύνδεση του ανθρώπου με όλη τη φύση. Η κάρτεσιανή φυσική εδραιώνει την αντίληψη αυτή, ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της φύσης.

6. Βλ. IX-2, 64, σημ. ο της γαλλικής μετάφρασης, που παραπέμπει στο άρθρο 1 της Πραγματείας για τον άνθρωπο.

3. Αισθητηριακές αντιλήψεις δεν μας διδάσκουν τι ουσιαστικά υπάρχει στα πράγματα, αλλά τι είναι ωφέλιμο ή βλαβερό για τη σύνθετη ανθρώπινη φύση.

Θα ακούσε να παρατηρήσουμε ότι αισθητηριακές αντιλήψεις δεν αναφέρονται ει μη μόνον σε αυτή την ένωση του ανθρώπινου σώματος με το πνεύμα· κι ότι ενώ μας παρουσιάζουν τουλάχιστον συνηθισμένα πώς μπορούν τα εξωτερικά σώματα να ωφελήσουν ή να βλάψουν την ένωση αυτή, δεν διδάσκουν όμως, παρά μόνο σπανίως και κατά σύμπτωση, τι λογής είναι αυτά τα πράγματα καθεαυτά.⁷ Έτσι λοιπόν, μπορούμε εύκολα να άρουμε τις προκαταλήψεις που προήλθαν από τις αισθήσεις και να χρησιμοποιούμε μόνο το νου, έχοντας συγκεντρωθεί επιμελώς στις ιδέες που υπαγορεύονται εκ φύσεως.⁸

4. Το βάρος, η στερεότητα, το χρώμα, και τα παρόμοια, δεν συνιστούν τη φύση του σώματος, αλλά η έκτασή.

Ενεργώντας έτσι, θα αντιληφθούμε ότι η φύση της ύλης ή του σώματος θεωρούμενη στην ολότητά της δεν συνίσταται στο να είναι κάτι στερεό ή βαρύ ή χρωματιστό,

7. Στον Έκτο στοχασμό (VII, 78), οι ιδέες της ικανότητας της αίσθησης και της φαντασίας αναφέρονται ως «ειδικοί τρόποι του σκέπτεσθαι», σύμφωνα με το λατινικό κείμενο, και ως «διαφοί τρόποι του σκέπτεσθαι που είναι εντελώς ιδιαίτεροι και διακριτοί από μένα» σύμφωνα με τη γαλλική μετάφραση (AT, IX, 62).

8. Βλ. Μέρος I, άρθρο 53.

ή να επηρεάζει τις αισθήσεις με κάποιο τρόπο, αλλά μόνο να είναι κάτι το οποίο εκτείνεται σε μήκος, πλάτος και βάθος. Καθότι, σε σχέση με τη στερεότητα, η αίσθηση μάς πληροφορεί μόνον ότι τα μέρη ενός στερεού σώματος αντιστέκονται στην κίνηση των χεριών μας όταν ερχόμαστε σε επαφή μαζί τους. Αν οσάκις τα χέρια μας κινούνταν προς μια ορισμένη κατεύθυνση, κι όλα τα σώματα εκείνης της περιοχής απομακρύνονταν με την ίδια ταχύτητα όπως και τα χέρια μας, δεν θα αισθανόμασταν ποτέ κάποια στερεότητα.⁹ Δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να νοηθεί ότι αν τα σώματα απομακρύνονταν έτσι θα έχαναν τη φύση τους· ως εκ τούτου η φύση τους δεν μπορεί να συνίσταται στη στερεότητα.

9. Η σκληρότητα διαπιστώνεται αισθητηριακά, από την αντίσταση ενός σώματος, την οποία αισθανόμαστε κατά την επαφή μαζί του. Για τον Λουκρήτιο, αντιθέτως, η στερεότητα, όπως και το βάρος, ανήκει στη φύση των σωμάτων. «Γιατί όσο περιφέρονται μες στο κενό, η κίνησή τους αναγκαστικά προκαλείται από το ίδιο το βάρος τους είτε από κάποιο τυχαίο χτύπημα άλλου ατόμου· καθώς με ταχύτητα συρρούνται κάθε τόσο, αυτομάτως τινάζονται σε αντίθετες κατευθύνσεις – πράγμα διόλου περίεργο, αφού έχουν εξαιρετικά στέρεη και συμπαγή μάζα και τίποτα δεν τα τραβά πίσω» (Για τη φύση των πραγμάτων, II, 87-88, μτφρ. Θ. Αγωνιάδης – Ρ. Χαμέτη, Θόραξεν, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 131).

Η φύση της ύλης όμως στον Ντεκάρτ, όπως ετιναλαιβάνεται και στο άρθρο αυτό, έγκειται στη μαθηματική έννοια έκτασης, η οποία συλλαμβάνεται από το νου και χωρίς αυτήν ένα πράγμα δεν θα μπορούσε να αναγνωρισθεί ως υλικό αντικείμενο. Η αναπαράσταση ενός αντικειμένου, η «αντικειμενική πραγματικότητα» του συγκροτείται βάσει των γεωμετρικών εννοιών τις οποίες μπορεί να βεβαιώσει ο νους.

Με τον ίδιο συλλογισμό, μπορούμε να δείξουμε ότι το βάρος, το χρώμα και όλες οι παρόμοιες ποιότητες τις οποίες διά των αισθήσεων αντιλαμβάνομαστε πως είναι στη σωματική φύση μπορούν να αφαιρεθούν από αυτήν, ενώ η ύλη η ίδια παραμένει: έπεται επομένως ότι η φύση της δεν εξαρτάται από τις ιδιότητες αυτές.

5. Προκαταλήψεις περί αραίωσης και κενού συνιστούν τη φύση αυτή του σώματος.

Παραμένουν ακόμη δύο αιτίες για τις οποίες μπορεί κανείς ν' αμφισβητεί αν η πραγματική φύση του σώματος συνίσταται μόνο στην έκταση. Η πρώτη είναι ότι πολλοί νομίζουν πως πολλά σώματα μπορεί να παρουσιάσουν αραίωση ή πυκνώση κατά τρόπο ώστε, όταν αραιώνονται, να εκτείνονται περισσότερο από όσο όταν γίνονται πυκνά.¹⁰ Πράγματι, η λεπτολογία ορισμένων φτάνει στο σημείο ώστε να ξεχωρίζουν την υπόσταση ενός σώματος από την ποσότητά του, κι ακόμη, την ποσότητά του από την έκτασή του.¹¹ Η άλλη αιτία είναι ότι δεν συνηθίζουμε να λέμε πως υπάρχει σώμα εκεί όπου εννοούμε πως δεν υπάρχει τίποτε άλλο εκτός από έκταση σε μήκος, πλάτος, βάθος, αλλά μόνο κάποιος χώρος, και μέλιστα κενός, που σχεδόν καθένας πιστεύει πως είναι καθαρό μηδέν.¹²

10. Υπονοείται η αντίληψη του Αριστοτέλη (Φυσικά, IV, 9).

11. Η λέξη quantitas (ποσότητα) στη γαλλική μετάφραση αποδίδεται ως grandeur (μέγεθος).

12. Ενώ η πρόοτι αιτία προκατάληψης αποδίδεται στη σχολαστική-αριστοτελική αντίληψη περί αραίωσης και πυκνώσης, η

6. Με ποιο τρόπο γίνεται η αραίωση.

Όσον αφορά την αραίωση και την πυκνώση, όποιος συγκεντρώνεται στις σκέψεις του και δεν θέλει να δέχεται παρά μόνο ό,τι αντιλαμβάνεται καθαρά, δεν θα υποθέσει τίποτε άλλο σε αυτές τις διαδικασίες πέρα από μια μεταβολή σχήματος. Έτσι, αραιωμένα σώματα είναι όσα έχουν πολλά μεσοδιαστήματα στα μέρη τους, τα οποία καταλαμβάνονται από άλλα σώματα· και γίνονται πυκνότερα απλώς συνεπεία του ότι τα μέρη τους πλησιάζουν και μειώνονται ή κλείνουν εντελώς τα μεσοδιαστήματα. Σε αυτή την εκδοχή, ένα σώμα γίνεται τόσο πυκνό ώστε δεν θα ήταν αντιφατικό να υποθέσουμε ότι μπορεί να γίνει ακόμη περισσότερο. Τότε, η έκτασή του δεν μπορεί να είναι μικρότερη συγκριτικά με την περίπτωσή εκείνη κατά την οποία τα μέρη του καταλαμβάνουν μεγαλύτερο χώρο συνεπεία της αμοιβαίας απομάκρυνσής τους· διότι όποια έκταση περιλαμβάνεται στα διαστήματα μεταξύ των μερών του, με κανένα τρόπο δεν αποδίδεται σε αυτό το ίδιο, αλλά στα άλλα σώματα που γεμίζουν τα μεσοδιαστήματα. Έτσι, όταν βλέπουμε ένα σπόγγιο γεμάτο νερό ή κάποιο άλλο υγρό, δεν υποθέτουμε ότι έχει μεγαλύτερη έκταση από τότε που ήταν ξηρό· απλώς υποθέτουμε ότι οι πόροι του ήταν ανοιχτοί, και γι' αυτό απλωνόταν σε μεγαλύτερο χώρο.¹³

Όποια συνδέεται με τον υλομορφισμό, η δεύτερη αποδίδεται στην εσφαλμένη, για τον Ντεκάρτ, πεποίθηση περί κενού των Ατομικών φιλοσόφων.

13. Όπως ο Ντεκάρτ είχε αναφέρει στην επιστολή στον Μερσέν, της 11ης Οκτωβρίου 1638, για την αντίληψη του Γαλιλαίου: